
DEVİRİM ve DEĞİŞİMİ ANLAMAYA YÖNELİK BİR YÖNTEM: TARİHSEL SOSYOLOJİ

*

*İrfan Haşlak**

ÖZET

Tarihsel gerçekleri sosyolojinin temel kavramları ve hayal gücüyle yorumlama amacıyla olan tarihsel sosyolojinin bir yöntem olarak en çok yaralanıldığı konular dönüşüm ve özellikle de devrimlerdir. 1960'lardan sonra özellikle bu yöntemi benimseyerek geçmişte gerçekleşmiş dönüşümler üzerinde araştırma yapan tarihçi ve sosyologların sayısında önemli artış olmuştur. Çağdaş kurum ve uygulamaları anlamının en tutarlı yolunun bunları yaratan nedenlere karşılaştırmalı olarak bakmanın daha anlamlı olacağı, değişik örneklerle ve özellikle Barrington Moore örneğinde vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tarihsel sosyoloji, dönüşüm, devrim

GİRİŞ

Sanayi devriminden günümüze kadar geçen süre içinde insanlığın gerçekleştirdiği veya tecrübe ettiği değişimin sanayi devriminden önceki zamanda tüm insanlığın geçirmiş olduğu değişimden hacimce daha büyük ve

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü.

çok daha fazla hızlı olduğu genellikle iddia edilen bir düşüncedir. Sanayi devriminden sonra insan hayatındaki değişimin somut tezahürlerine bakılırsa ileri sürülen sözkonusu iddianın tutarlı olduğu ortaya çıkacaktır.

Öte yandan bildik bir tema da klasik sosyolojinin kurucuları olarak adlandırılan Marx, Weber ve Durkheim'in yaptıkları aslında geleneksel toplum biçiminden sanayi toplum tipine geçişi anlamaya çalışmalarıdır (Giddens, 1991). Bir başka ifade ile sözkonusu dönüşümün analizi ortaya yeni bir sosyal bilim disiplini olan sosyolojiyi çıkarmıştır. Bu bağlamda Simon ve Tönnies gibi sosyologları da unutmamak gerekmektedir.

Devrim düşüncesi yeni bir olgu olmamasına ve ilk büyük devrimlerin üzerinden uzunca bir süre geçmesine rağmen dünya zaman zaman devrimsel olarak nitelendirilebilecek dönüşümlere sahne olmaktadır. Saville'nin ifade ettiği gibi (Saville, 1991:1), 1917'de gerçekleşmiş olan ve milyonlarca insana umut ve ilham kaynağı olmuş komünist devrimin itibarı zedelenmiş bir biçimde sona geldiği 1990'ların başındaki olayların kısa bir süre öncesine kadar tahmini bile hayal edilemezdi. Aslında 1990'ların başında dünyanın tecrübe ettiği bu dönüşümden yola çıkan Fukuyama, Hegel'in Kojeve tarafından yapılan yorumundan güç alarak insanoğlunun ideolojik evriminin sonlanmış olduğunun ilan ediyordu (Fukuyama; 1989:3).

1990'ların başından bu yana geçen zaman bu iddianın tutarsız bir iddia olduğunu ispatlayacak pek çok olayla doludur. Ne ideolojiler sona gelmiştir ne de dönüşümler sonlanmıştır. Bu gerçek ise dönüşümlerin insanın hayatının her zaman önemli bir parçası olduğunu ifade etmektedir. Bu çalışma, şimdiye kadar siyaset bilimciler, sosyologlar ve tarihçilerin formüle ettikleri teorik bir takım çabalarla neden ve sonuçlarını analize çalıştıkları devrimlerin ve dönüşümlerin, tarihsel sosyoloji olarak adlandırılan ve Abrams'ın ifadesiyle (Abrams, 1982.:x), olayların neden ve niçin gerçekleştiğiyle ilgilenen, hem analizi hem de nakletmeyi içeren tarihle sosyolojiyi ortak bir metodolojik temelde bir araya getiren bir yöntemle irdelemenin daha anlamlı olacağını iddia etmektedir ve bu iddiayı sözkonusu yöntemi başarıyla uygulamış olan bilim adamlarının çalışmalarıyla desteklemektedir.

SOSYOLOJİ VE TARİHİN KESİŞME NOKTASI: TARİHSEL SOSYOLOJİNİN ANLAMI

Tarihsel sosyoloji toplumların nasıl değiştiğini ve varlığını devam ettirdiğini anlama amacını gerçekleştirmek için geçmişi irdeleme çabası olarak tanımlanabilir. Sosyologların bir kısmı tarihte nelerin olduğunu tamamen gözardı ederek kendilerini mevcut zamanla sınırlandırmaya çalışırlar. Sosyal

yapıların sürekliliği ve sosyal hayatın zaman boyutu neredeyse tamamıyla ihmal edilmektedir. Benzer bir şekilde bazı tarihçiler de sosyolojinin kavram ve hayal gücünü çalışmalarında kullanmada oldukça ihtiyatlı bir tutum içerisinde gözükmektedirler. Hatta tarihçilerin bir kısmı böyle bir çabanın fikrine dahi oldukça muhalif bir tavır içerisinde dirler. Sözkonusu tarihçiler, yapı ve süreçlerin toplumdan topluma değişebileceği gerçeğini dikkate almazlar. Smith'e göre ise tarihsel sosyoloji gerek tarihin ve gerekse sosyolojinin yapı ve süreçleri incelemede sözkonusu olabilecek eksikliklerini gidermeyi başarabilen bir yöntem sunmaktadır. "Buna karşılık tarihsel sosyoloji, geçmiş ve şimdinin, olaylar ve süreçlerin yapılaşma (structuration) ve eylemin karşılıklı içiçe geçmişliğini araştıran tarihçi ve sosyologlar tarafından yürütülür." (Smith, 1991:3).

Philip Abrams'da bu anlamıyla tarihsel sosyolojinin, tarih ve sosyolojinin aralarında var olan uzaklığı azalttığını iddia etmektedir. Hatta Abrams daha da ileri giderek her iki alan arasında bir farkın olmadığını ileri sürmektedir: "Temel ilgi alanları açısından, tarih ve sosyoloji aynı şeydi ve aynı şeydir. Her ikisi de insan eyleyeninin gizemini anlamaya çalışmaktadır ve bu fonksiyonu sosyal yapılaşmanın süreçleri açısından yapmaktadır. ... Sosyoloji, yapılaşmanın nasıl gerçekleştiğini anlamak için oluşumla ilgilenmek zorundadır. Tarih de yapıların nasıl oluştuğunu anlamak için teorik olmak zorundadır" (Abrams, 1982:x). Abrams tarafından üzerine vurgu yapılan bu aynılık yapılaşma teorisini ileri süreren Anthony Giddens tarafından da paylaşılmaktadır (Held &Thompson (edt.), 1989). Giddens'e göre (1979:230), "tarihin ne olduğu veya ne olması gerektiği sosyal bilimlerin ne olduğu veya ne olması gerektiğinden ayrı analiz edilemez. Sosyal bilimlerle tarih arasında ne mantıkî ne de metodolojik ayrım vardır". Giddens, yapılaşma kuramı ile, sosyal değişimde yapı ve insan rolü arasında dengeli bir kombinezona ulaşmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken de kendisini Marx'ın ünlü sözünün yönlendirdiği izlenimi okuyucuda uyanmaktadır: "İnsan kendi tarihi yapar fakat kendi tercihine göre değil" (Marx, 1977:15). Tarih ve sosyoloji arasında sözkonusu olan bu yakın ilişki Braudel (1980:69) ve Burke'ün de dikkatini çekmiştir (1980:29). Burke'e göre tarihsel sosyoloji "genel ve özel" olan ile ilgilenen bir alanı ifade etmektedir. O'na göre, bu birleşmenin sonucu ve dolayısıyla yararlarından bir tanesi, sosyologun yapı ile ilgili önemli vurgusu ile tarihçinin benzer biçimde değişim üzerinde yoğunlaşmasının kombinasyonundan ortaya çıkan tarihsel sosyolojidir.

Gerçekten de çağdaş sosyoloji ve sosyologlar artan bir biçimde, sadece tarihçilerin bir uğraşısı olarak kabul gören tarihe ilişkin birincil kaynak kullanılmaktadırlar. Çağdaş sosyolojinin sözkonusu bu yeni anlayışı her iki alanın her zaman benzer ve çok uzun olmayan bir gelecekte de aynı olacağı iddia edil-

mektedir (Sztompka, 1986). Sztompka, daha da ileri giderek tarihsel sosyolojinin bir alt disiplin olarak nitelendirilemeyeceğini iddia etmektedir: “Yaygın yanlış isimlendirmenin aksine, tarihsel sosyoloji; din, sanat, örgüt, çalışma, medya, sanayi sosyolojisi gibi bir alt disiplin değildir. Tarihsel sosyoloji, daha ziyade, sosyal gerçekliğin bütün alanlarına uygulanabilecek bir yaklaşım, bakış açıdır. O, tarihi kullanan sosyolojinin uzman bir dalı değildir. Tarihsel sosyoloji, sosyoloji ismini hak eden bütün sosyolojinin, sosyal hayatın tarihsel boyutunu takdir etmeyi şart koşan bir alandır” (Sztompka, 1986:330). Dolayısı ile tarihsel sosyoloji, birbirinden habersiz ve yararlanmadan tarihçi ve sosyologların üretmiş oldukları çalışmaları tarih ve sosyoloji dışı olarak ifade etmektedir.

Tarihsel Sosyoloji Penceresinden Tarihe Bakmak: Elias ve Bloch

Tarihsel sosyoloji kuşkusuz tarihe birkaç farklı yoldan bakmaktadır. Bunlardan bir tanesi, belirli bir olgunun belirli bir zaman çerçevesinde sosyolojik kavram ve teoriler çerçevesinde irdelenmesidir. Bu yöntemle verilebilecek pek çok örnek mevcuttur. Saray Toplumunu (1969) adlı eserinde Elias, böylesi bir tarihsel sosyolojinin oldukça iyi bir örneğini vererek Fransız sarayını seçerek bunun eski rejim yönetimindeki Fransız toplumu ile olan ilişkisini irdelemeye çalışmaktadır. Versay sarayındaki gündelik yaşamın kayıtlarından yola çıkan Elias, sarayın özelliklerini ve sarayda yaşayan üyeler arasındaki ritüelleri anlamaya çalışmaktadır. Elias’ı böylesine bir projeye yönlendiren neden veya nedenler, Mennel’e göre (1989), gelenekleri, konuşma, giyim ve hatta yürüme biçimleri farklı olan bir saray toplumunun nasıl oluştuğu ve bu özellikleriyle bu topluluğun diğer saraylı olmayan topluluklardan hangi açılardan farklılaştığı ve dolayısıyla saraylı olmanın soyluluğunu koruma ve kontrol etmenin bir aracı olarak nasıl kullanıldığı konularındaki meraklardır.

Her ne kadar saray toplumunun özelliklerinden yola çıkarak yukarıda dile getirilen can alıcı soruya cevap bulmaya çalışma merakın arkasındaki görünen neden gibi olsa da, Smith’e göre (1991:48), Elias’ın uygarlıkla ilgili çalışması bir bütün olarak düşünüldüğünde O, olguları uzun dönemli irdelemeye çalışan bir sosyolog olarak nitelendirilebilir. Çünkü, saray toplumu, bütün bir uygarlık sürecinde sadece bir aşamayı oluşturmaktadır. Ve bu sürecin anlamlı bir irdelenmesi sosyal gelişmeye uzun dönemli süreçler dahilinde bakmayı gerekli kılar. Bu gereklilik, Elias’ın Avrupa’nın farklı uluslarının daha iyi tanınması bu sosyal gelişme süreçlerinin iyi bilinmesine bağlıdır şeklindeki düşüncesi dikkate alındığında daha da anlamlı hale gelmektedir.

Fransız tarihçi March Bloch, tarihte sözkonusu olmuş belli bir olguyu sosyolojik kavram ve teorileri kullanarak belirli bir dönemde incelemeye verilebilecek bir başka örnektir. Feodal Toplum (adlı çalışmasında) Bloch'un birbiriyle ilişkili iki amacının olduğunu ileri sürmek olanaklıdır. Bunlardan bir tanesi, dokuzuncu yüzyılda yeni bir sosyoekonomik sistemin oluşumu hikayesini ortaya koymak. Diğeri ise, sözkonusu bu sistemdeki değişiklikleri analiz etmek. Bloch bu araştırmayı gerçekleştirirken yasa dökümanlarından şiirlere kadar farklı tarihsel materyalden yararlanmıştı. Bu çalışmayı yaparken Bloch'un kafasını yukarıda ifade edilen soruların ötesinde başka bir soru daha meşgul etmekteydi: Böylesi bir uygarlığın arkasındaki düşünce veya rasyonelite neydi? Bu kapsayıcı soruya mevcut tarihsel kanıtlardan yola çıkarak cevap vermeye çalıştığına farkına vardığı husus, feodal toplumun birbirini etkileyen ve kontrol eden siyasal, ekonomik, sosyal ve inanç sistemlerinden oluştuğu idi.

Tarihsel Sosyoloji Penceresinden Tarihe Bakmak: Braudel, Anderson ve Moore

Tarihsel sosyolojinin başlıktaki yazarların çalışmalarından örnekler verilecek uygulanma biçiminde sosyal-ekonomik ve siyasal gelişmeye esas itibarıyla uzun dönemler çerçevesinde bakılmaktadır. Bloch gibi Bir Fransız tarihçi olan Fernand Braudel'in önemli çalışması olan *II. Philip Döneminde Akdeniz* (1973), bu tür bir çabaya verilebilecek iyi bir örnektir. Tarihsel açıdan büyük olayların Braudel tarafından analizi uzun dönem çözümlenmesiyle yapılmaktadır. Abrams'ın ifade ettiği gibi (1982:334), "kitabın başarısı ve dizaynı farklı tarihsel zamanları gözler önüne sermesi zaman içindeki an ile uzun dönem arasındaki diyalogu iyi yansıtmıştır".

Öte yandan Perry Anderson tarafından kaleme alınan *Antik Çağdan Feodalizme* (1974a) ve *Mutlak Devletlerin Kökenleri* (1974b) adlı karşılaştırmalı çalışmaları tarihsel sosyoloji açısından kendi başlarına bir dönüm noktasını ifade etmektedirler. Bu çalışmalarda Anderson, "eski Yunan'dan Roma'ya oradan da erken modern Avrupa'da mutlak monarşilerin son günlerine uzanan Avrupa uygarlığının tutarlı bir sunumunu gerçekleştirmiştir" (Fulbrook&Skocpol, 1984:170). Anderson'un eserlerinin özellikle *Mutlak Monarşilerin Kökenleri* adlı yapıtının amacı, Abrams'a göre (1982:148), tarihi teorileştirmek, uzun dönemli tarihsel değişimin makul bir yorumunu başarmak, ve bunları genel sosyal teori ile detaylı olarak tarihsel dökümanların incelenmesi temeline dayanan argümanlar çerçevesinde yapmaktır".

Moore'un önemli yapıtı olan ve yayınlandığı günden itibaren pek çok çalışmanın odağı olmayı başarmış olan *Demokrasinin ve Diktatörlüğün Top-*

lumsal Kökenleri (1967) adlı eseri, sosyoloji ve tarihi bir araya getirmeye çabalayan entellektüel uğraşlar içerisinde müstesna bir yere sahiptir. Moore üzerinde aşağıda daha fazla durulacaktır. Skocpol'un Devlet ve Devrimler (1979) kitabı da Moore'un eseri ile aynı düşünceleri hak eden bir çalışmadır. Bu iki çalışmanın önemli bir farkı, araştırmanın odağına güç olgusunu geri getirip koymalarında yattığı ileri sürülebilir. Öte yandan, daha önceki çalışmalarda önemli ölçüde gözardı edilen egemenlik yapılarını ve mevcut eşitsizliklere bu iki eser analizlerinde yer vermiştir.

Tarihsel Sosyoloji Penceresinden Tarihe Bakmak: Sosyal Tarih

Sosyolojik söylemi kullanarak tarihe bakmanın bir başka yolu da Zeldin'in (1976) ifadesiyle, sıradan insanların tarihi olan sosyal tarihtir. Sosyal tarih "tarihin demokratikleştirilmesi" olarak da ifade edilmektedir. Böylesi bir bakış açısının arkasındaki neden, "sosyal tarihin dikkati krallardan, politikacılardan ve parlamentolardan uzaklaştırıp diğer insanların da bir tarihe sahip oldukları" (Zeldin, 1976:238) düşüncesine vurgu yapmaktır. Politikanın dışarıda bırakıldığı bir tarih anlayışı olarak sosyal tarih, yukarıda üzerinde durulan tanımlama çabalarını özetler görünmektedir.

Fox-Genovese ve Genovese'nin ifade ettikleri gibi (1976), sosyal tarihin uygulamalarına Herodotus'un zamanından beri rastlanılmasına rağmen, çağdaş sosyal tarih, Lucien Febre örneğinde Annals tarih okulunun tarihçilerine kadar geri gider (Fox-Genovese ve Genovesw, 1976:205).

Çağdaş sosyal tarih uygulamalarına verilebilecek en iyi örneklerden bir tanesi İngiliz tarihçi olan E.P.Thompson'dur. Kaye tarafından "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belki de yazılan en iyi sosyal tarih çalışması" (Kaye, 1984:173) olarak nitelendirilen Thompson'un İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu adlı eseri, sıradan insanların kaderlerini ve tarihin seyrini belirleme kapasitelerini oldukça inandırıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Sözkonusu kitabın yazılması öncesinde yaptığı araştırmada Thompson'un işçilerle ilgili topladığı etnografik dökümanlar, kitabı okuyanlarda yazarına karşı bir saygıyı oluşturmuştur (Sewell,1990:50). Öte yandan, Thompson'un çalışmasını farklılaştıran bir yönü de eserini hakkında yazdığı işçi sınıfının tarihinin kimlerden oluştuğuna yönelik düşüncesiydi. O'na göre işçi sınıfı tarihi "sadece sendikaları, sosyalist doktrinleri ve gerçek ücretleri değil, fakat dinî gelenekleri, çalışma yeri ritüellerini, ... , grev destekleme fon listelerini, çiftçilerin banka hesaplarını da içermektedir" (Sewell, 1990:50-51).

Thompson'un bu kadar detaylı dökümanları başarılı bir şekilde kullanması önemi bir başarı olarak ifade edilebilir. O'nun sosyal tarih alanına yaptığı bir

başka kayda değer katkı da sınıf oluşumuyla ilgili gözükmemektedir. Thompson, Dahrendorf (1959) gibi sosyologların sınıfa ilişkin statik anlayışlarıyla mutlu olmadığı gibi, "Marksizmin, Stalinist ve yapısalcı versiyonlarından neşet eden sınıf formülasyonları" (Beynon, 1992:238) ile de mutlu değildi ve bunları zamanı durdurmakla eleştirmekteydi. Bu yaklaşımların yerine kendisi, "hissetme" ile "kimliği" içerisine alan bir sınıf tanımı ortaya koymuştur. O'na göre sınıf "tarihsel bir olgudur, işçiler sınıf oluşumunda aktif ve bilinçli katılımcılardır. ... sınıf tecrübenin bir sonucudur"(Sewell, 1990:52).

SOSYAL VE SİYASAL DÖNÜŞÜMLERİ ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK TARİHSEL SOSYOLOJİ

Tarihsel sosyolojinin ilgi alanına topluma ilişkin hemen hemen bütün konular girmektedir. Bununla beraber, tarihsel sosyoloji alanında yapılmış önemli katkılar daha ziyade, yukarıda da gösterildiği üzere, sosyal ve siyasal dönüşümlere ilişkindir. Böylesi bir ilginin nedeni, bu tür dönüşümlerin veya devrimlerin insanlık tarihinde seyrek cereyan etmesi ve gerçekleştiğinde de toplumun yapı ve süreçlerini önemli ölçüde veya tamamen değiştirmesi olarak ifade edilebilir. Tarihsel sosyolojinin özel olarak ilgilendiği böyle bir dönüşüm kuşkusuz feodalizmden kapitalizme doğru dönüşüm olmakla beraber, yukarıda bahsi geçen ilginin somut olarak ifadesi olan Fransa ve İngiltere'de gerçekleşen ve etkileri açısından daha önceki dönüşümlerden çok daha önemli olan sanayi ve siyasal devrimlerle tarihsel sosyoloji çok daha fazla ilgilenmiştir. İktisat tarihçisi Cipollo'nun sözkonusu devrimlerden İngiltere'de gerçekleşeni ile ilgili ifadeleri tarihsel sosyolojinin yakın ilgisini haklılaştıran nitelikte görünmektedir: "1780 ile 1850 arasında üç kuşaklık bir zamandan daha az bir zamanda, insanlık tarihinde benzeri hiç görülmemiş etkileri güçlü bir devrim İngiltere'nin çehresini değiştirdi. Bu andan itibaren dünya artık aynı dünya değildi. ... Sanayi Devrimi, insanoglunu bir çobandan enerji ile çalışan makineleri manipüle eden bir şekle dönüştürdü" (Cipollo, 1973:7).

Dolayısıyla insanlık tarihinin 1750-1850 arasında gerçekleşen olayları büyük dönüşüm kavramıyla nitelendirmek olanaklı görünmektedir. Hobsbawm bir adım daha ileri giderek bu dönüşümleri devrim olarak nitelendirme hususunda kararsız görünenleri de eleştirmektedir: "1780'de veya yakın tarihlerde gerçekleşen ani, niteliksel ve temel dönüşüm devrim değilse, devrim kavramı herkesin anladığı bir anlama sahip değildir. Sanayi devrimi, başı ve sonu olmayan bir olaydı. Onun ne zaman "tamamlandığı" nı sormak saçmalaktır, çünkü onun esası, devrimsel değişimin bundan böyle norm haline gelmesidir" (Hobsbawm, 1986:44).

Devrim kavramının anlamı kadar belki ondan daha da önemli olan devrimin neleri değiştirdiği üzerinde durmak gerekmektedir. Nelerin değiştiğine çok özet olarak bakılırsa: Her şeyden önce aile ve çalışma ortamının ayrıldığı ve insanların sanayi kentlerine göç ettiği görülecektir. Öte yandan, sanayileşme ile birlikte, sekülerleşmenin ve düşüncede ve kurumlarda rasyonelleşmesinin gerçekleştiğini ve siyasal-kültürel alanda da önemli değişikliklerin sonuç olarak ortaya çıktığını ifade etmek olanaklıdır

Bu büyük dönüşümlerden sonra ortaya çıkan sorunlar bir kısım yazarlar tarafından irdelenirken bir başka grup yazar da dönüşümlerin neden ve sonuçları üzerinde çalışmaktaydılar. Ama hepsi de Avrupa'nın geçirmiş olduğu tecrübe üzerinde yoğunlaşmışlardır. Her iki büyük dönüşümün Avrupa'da gerçekleşmiş olması dikkate alındığında neden Avrupa'da yoğunlaştığı açık hale gelecektir. Fransız ve İngiliz'lerin tecrübeleri insanlık tarihi açısından o kadar önemli iki olayı ifade etmiştir ki, sosyolojinin kurucuları çalışmalarını bu devrimler üzerine bina etmişlerdir. Bu bağlamda hiç kimse kapitalist toplumun kökeni, işlevi ve yapısı ile ilgili önemli bir entelektüel nitelikte çalışma bırakmış olan Marx'ı devrimler sözkonusu olduğunda gözardı edemez. Marx'ın çabası, "mevcut eylemin geçmişin yapılarınca belirlendiğini ortaya çıkararak yaşanan anda daha etkin eylem imkanını artıran" (Abrams, 1982: 40) bir çaba olarak önemlidir.

Fransız ve İngiliz devrimleri sonuçları açısından oldukça önemli dönüşümler olmasına rağmen, insanlığın tecrübe ettiği başka devrimler de sözkonusu olmuştur. Örneğin yirminci yüzyıl yine sonuçları açısından önemli devrimlere sahne olmuş bir yüzyıldır. Çok farklı ülkelerde ortaya çıkan yirminci yüzyıl devrimlerine bakılacak olursa ilk anda dikkati çeken devrimlerin Rus, Çin ve İran devrimleri olacağı görülecektir. Büyük devrimlerin aksine isimleri ifade edilen son devrimler gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmiştir. Son devrimlerin devrim kuramı açısından ifade ettiği bir başka husus, artık devrim niteliğindeki dönüşümleri anlama ve anlamlandırma çabalarında bu son devrimlerin de dikkate alınmalarının bir zorunluluk olduğu hususudur. Yirminci yüzyıl devrimlerinin Hermassi'ye göre (1976:11) önemli bir özelliği bu devrimlerin "nisbî olarak az gelişmiş, ve yapıma amaçları dış ülkelerdeki gelişmeyi yakalamak amacıyla devlet gücünü harekete geçiren" ülkelerde olmasıdır.

Devrimlerin mekân ve zaman olarak farklılaşması, aslında, tarihsel sosyolojinin bir başka özelliğini de gün ışığına çıkarmaktadır. Tarihsel sosyolojinin bu özelliği, devrimsel nitelikteki dönüşümlerde önemli farklılıklara yapılan vurgudur. Bir başka ifadeyle, dünya üzerinde devrimsel dönüşümler neden ve sonuçlarıyla farklılıklar gösterebilir ve büyük devrimleri kriter olarak di-

ğerlerini anlama çabaları eksik çabalar. Dolayısıyla, devrimleri karşılaştırmalı bir anlayışla irdelemek daha tutarlı bir yoldur. Bu anlayışa göre devrimlere bakan yazarların başında tarihsel sosyolojinin saygın ismi Barrington Moore'dur. Moore, devrimlere farklı örnekler üzerinde karşılaştırmalı bir anlayışla yaklaşmıştır. Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus devrimlere karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji açısından yaklaşan bir başka önemli isim de Moore'un öğrencisi olan Theda Skocpol'dur.

KARŞILAŞTIRMALI TARİHSEL SOSYOLOJİ VE DEVRİM: BARRINGTON MOORE

Yirminci yüzyılda tarihsel sosyoloji alanındaki hiç kuşkusuz en önemli isimlerden birisi çalışmaları 1950 ortalarından itibaren akademik dünyayla tanışan Barrington Moore olmuştur. Moore'un çalışmalarının tamamında göze çarpan ortak bir temanın var olduğunu iddia etmek olanaklı görünmektedir: İnsanların karşılaştığı sefalet, yoksulluk ve baskı. O'nun ilk çalışmalarından birisi olan "Siyasal Güç ve Sosyal Teori" (1958) adlı yapıtı pek çok makalesinden oluşmakla birlikte aralarında bir tanesi baskıcı siyasi sistemlere ilişkin olarak öne çıkmaktadır. Moore'un bu makalede üzerinde durduğu husus eski toplumların baskıcı istemlere sahip olup olmadığıdır. Farklı toplumları karşılaştırmalı bir perspektifle inceledikten sonra Moore'un ulaştığı ilk sonuç baskının sadece modern toplumlara özgü bir olgu olmadığıdır. O'nun ulaştığı ikinci bir sonuç veya gözlemi ise birincisinden daha da ilginç görünmektedir: "Sanayileşme, merkezî totalitarizmi daha önceki bütün yönetimlerden daha etkili ve korkunç hale getirmiştir" (Moore, 1958:32). Moore bu konuda ilginç tespitlerine devam etmektedir: "Baskı modern zamanlarda daha etkilidir çünkü yirminci yüzyıl diktatörü ekonomik teşvikleri ve cezaları öyle bir şekilde manipüle etmektedir ki fabrikalardaki sıradan işçiler dahi enerjilerinin çoğunu diktatörün politikalarına uyumlu davranmak için harcarlar" (Moore, 1958: 45).

Moore'un Sosyal Güç karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji alanında kendini akademik dünyaya kabul ettirmeyi başarmış olan Moore, 1967 yılında yayınladığı Demokrasinin ve Diktatörlüğün Toplumsal Kökenleri adlı eseri ile de bu başarısını perçinlemiştir. Toplumsal Kökenler ile Moore pek çok olumlu tepki almıştır. Woodward, Toplumsal Kökenleri, "karşılaştırmalı tarih alanında bir dönüm noktası ve bulunduğumuz yere nasıl geldiğimizi anlamaya çalışanların bakmaları gereken" bir eser olarak değerlendirmiştir. Moore'un öğrencisi ve yazmış olduğu Devletler ve Sosyal Devrimler adlı eseriyle karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji alanına önemli katkıda bulunmuş olan Skocpol' da Toplumsal Kökenleri "karşılaştırmalı tarihin bir abideî çalışması" (Skocpol &

Somers, 1980: 183) ve Moore'ü "çağdaş makro analitik karşılaştırmalı tarih uygulayıcılarının dekanı" (Skocpol & Somers, 1980: 181) olarak nitelemiştir.

Üzerinde önemle durulan Toplumsal Kökenler adlı kitapta Moore'un gerçekleştirmeye çalıştığı amacı, faşizm, komünizm ve demokrasinin ortaya çıkışını tarihsel bir perspektifle ortaya koymaktır. Bir yazarın yazdığı eserde ne yapmaya çalıştığını kuşkusuz en iyi kendisi bilir ve Moore da bu düşünceye bir istisna teşkil etmemektedir. Moore, "tarım toplumlarından modern sanayi toplumlarına geçişte topraklı üst sınıflar ile köylülüğün oynadığı farklı siyasal rolleri analiz etmeye çalışmaktadır" (Moore, 1967:X). Biraz daha spesifik olarak ifade edilirse Toplumsal Kökenler "bu kırsal grupların Batılı parlamenter demokrasi, sağ ve sol diktatörlükler, faşist ve komünist rejimlerin ortaya çıkmalarının arkasındaki önemli güçler olmalarını hazırlayan tarihsel koşulların farklılığını keşfetmektir" (Moore, 1967: X).

Bu siyasal sistemleri yaratan koşulları bulup ortaya çıkarmak için, Moore, Fransız, İngiliz, Amerikan, Hint, Japon, ve Çin tarihlerini incelemiştir. Karşılaştırmalı tarihsel araştırma açısından Almanya ve Rusya tarihlerinin de dikkate alındığı görülmektedir. Bu ülkelerden Fransa, İngiltere ve Amerika demokratik yönetim biçimini geliştirirken, Almanya ve Japonya'da faşizm ortaya çıkmıştır. Çin ve Rusya ise komünizmle tanışan iki ülke olmuştur. Hindistan ise modern dünyaya devrimci olmayan bir yol ile ulaşmıştır.

Dolayısıyla Moore'a göre modern dünyaya ulaşan tek bir yol yoktur. Moore'un üzerinde önemle durduğu bir başka nokta ise aynı sonucu yaratan koşulların da farklı olabileceğidir. Örneğin, Amerika, İngiltere ve Fransa burjuvazi demokrasiyi sonuç olarak yaratmalarına rağmen tarihsel koşulları oldukça farklı idi. Fransa mutlakiyetçiliğin pençesinde iken İngiltere feodal ilişkilerden uzak bir rota izlemekteydi. Fransa ve İngiltere'nin aksine Amerika köylü gibi reaksiyoner bir gruba kırsalda sahip değildi. Moore'a göre demokrasiyi geliştirmede farklı sosyal yapılarına paralel olarak farklı yollar takip eden bu üç ülkeyi birlikte aynı gruba sokabilmenin önemli bir gerekçesi vardır: Her birisindeki devrim şiddet içeren bir ayaklanma ile gerçekleşmiştir.

Öte yandan, Japonya ve Almanya'nın neden yukarıdan bir devrimi tecrübe ettikleri sorusunu Moore, yukarıda üzerinde durulan demokrasinin gelişimi ile irtibatlandırarak; modern dünyaya demokratik geçişin modernleşmenin erken bir aşamasına özgü olduğunu ve on dokuzuncu yüzyılın ortalarında artık bu yolun tekrar edilemeyeceği şeklinde cevaplamaktadır. Moore'a göre faşizmin ortaya çıkışı sadece bu nedenle izah edilemez ve her iki ülkenin toplumsal özellikleri böyle bir sonucun ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin emek yoğun tarım sisteminin sorunsuz devamını sağlamada siyasal

olarak devlete bağımlı bir toprak sahibi sınıf sözkonusuydu. Bu ise faşizmin ortaya çıkmasında uygun bir sınıf etkileşimi yaratmıştı. Siyasal olarak güçlü fakat ekonomik açıdan zayıf bir aristokrasi ile güçlü bir devletin işbirliği. Moore'a göre, bu ise "tarım işçisi, küçük köylü ve tüketicinin aleyhine tarım ve büyük sanayice korunan faşizmi yaratmıştır" (Moore, 1967:462)

Toprak sahibi sınıfların devlete bağımlı olduğu Japon ve Alman örneklerinin aksine, komünizmin ortaya çıktığı Rusya ve Çin'de ise devlet, emek yoğun tarım sisteminin sorunsuz devamı için kırsal aristokrasiye dayanmaktaydı. Büyük bir dayanışma içinde Rusya'da yaşayan ve Çin'de de toprak ağalarıyla olan ilişkilerinden dolayı oldukça radikalleşmiş olan köylülerin harekete geçmesi komünist partinin bir işaretiyle mümkün hale gelmiştir. Dolayısıyla, bu iki ülkede köylüler, toprak sahipleri ve devlet arasındaki farklı ilişki ağının yol açtığı yukarıdan bir devrim gerçekleşmiştir.

Moore, sözkonusu çalışmasıyla modern dünyaya insanlığın ulaştığı tek bir yolun olmadığını ve farklılaşan bu yolların da esas itibarıyla ilgili toplumların sınıf yapılarınınca belirlendiğini ifade etmiştir. Yani değişime önemli ölçüde dâhili faktörlerle ve yapısalcı bir anlayışla yaklaşmıştır. Belki de bu özelliklerinden dolayı da eleştirilmiştir. Örneğin, Lowenthal O'nu "düşüncelerin, kendi ihtiyaç ve menfaatlerince yönlendirilen sosyal sınıflarca üretildiği" (Lowenthal, 1968: 259) görüşünden dolayı eleştirmektedir. Öte yandan, Moore, bireysel ülkelere ait tarihsel verileri ihmal etme veya kötü kullanmakla eleştirilmiştir.

Bu eleştirilerin kaynağı, Moore'un giriştiği işin büyüklüğünden kaynaklanmaktadır. Zaten karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji çerçevesinde çalışan bir yazar, bireysel ülkeler üzerinde uzman olan ve tarihsel dökümanlara daha iyi hakim olması beklenen uzmanlarla bir arada değerlendirilmemelidir. Moore, neredeyse yarım düzine ülkeyi karşılaştırmalı bir anlayışla inceleyerek toplumların neden farklı siyasal sistemler geliştirdikleri sorusuna cevap bulmaya çalışmıştır. Çalışma, aynı siyasal sistemi, örneğin demokrasiyi, geliştiren ülkelerde bile koşulların oldukça farklı olduğunu göstermiştir ve bunu da karşılaştırmalı bir anlayışla yapılmış olması sağlamıştır.

SONUÇ

1960'lardan itibaren tekrar canlanan ve geçmişi, tarih ve sosyolojiyi ortak bir payda da buluşturarak, nakletme ve analize eşit oranda önem vererek irdemeyi hedefleyen tarihsel sosyoloji ve karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji pek çok sosyolog ve tarihçi tarafından benimsenmiştir (Skocpol, 1999). 1960'lar ayrıca modernleşme kuramına getirilen eleştirilere tekabül ettiği içinde önemli bir dönemi ifade etmektedir. Bu bağlamda Moore'un önemli çalışması mo-

dernleşme kuramının varsayımlarına yöneltilmiş bir eleştiri olarak değerlendirilebilir; çünkü Moore'a göre modern dünyaya ulaşmanın tek bir yolu olmamış ve toplumlar birbirinden farklı yollar izlemişlerdir.

Karşılaştırmalı tarihsel sosyoloji, çağdaş sosyo-ekonomik yapıların uzunca bir dönem boyunca yapılacak irdelemeyle daha iyi anlaşılabilceğine vurgu yaparak son zamanlarda bile pek çok yazarın ilgisini çekmeye devam etmektedir (Mann, 1993). Yöntemin bu özelliği dolayısıyla Moore, demokrasi, faşizm ve komünizmi yaratan özellikleri bulup ortaya çıkarabilmiştir.

KAYNAKÇA

- Abrams, P.(1982), *Historical Sociology*, London: Open Books.
- Anderson, P.(1974a), *Passages from Antiquity to Feudalism*, London: Verso
- Anderson, P.(1974b), *Lineages of the Absolutist State*, London: Verso
- Beynon, H.(1992), "Class and Historical Explanation", M. L. Bush (Edt), *Social Orders & Social Classes in Europe since 1500: Studies in Social Stratification*, New York: Longman
- Bloch, M.(1961), *Feudal Society, Social Classes and Political Organization*, London: Routledge& Kegan Paul.
- Braudel, F. (1973), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, London: William Collins
- Braudel, F.(1980), *On History*, London: Weidenfeld & Nicholson.
- Burke, P. (1980), *Sociology & History*, London: Allen &Unwin.
- Cipollo, C.(Edt.) (1973), *Introduction to the Industrial Revolution*, London: Fontana
- Elias, N.(1969), *The Court Society*, Oxford: Basil Blackwell
- Fox-Genovese, E.& Genovese, Eugene D.(1976), " The Political Crisis of Social History, a Marxist Perspective", *Journal of social History*, X.
- Fukuyama, F.(1989), "The End of History", *The National Interest*.
- Giddens, A.(1979), *Central Problems in Social Theory*, London: Macmillan.
- Giddens, A.(1991), *Capitalism and Modern Social Theory: An Analysis of the Writings of Marx, Durkheim and Max Weber*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Held, D. & Thompson, J.B.(Edt). (1989), *Social Theory of Modern Societies: Anthony Giddens and his Critics*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Hermassi, E.(1976), "Toward a Comparative Study of Revolutions", *Comparative Studies in Society and History*, XVIII.
- Hobsbawm, E.(1986), *The Age of Revolution, 1789-1848*, London: Sphere Books.
- Kaye, Harvey J.(1984), *The British Marxist Historiand*, Cambridge: Polity.
- Mann, M.(1993), *The Sources of Social Power, Vol. II: The Rise of Classes and Nation States, 1960-1914*, Cambridge: Cambridge University Press.

- Marx, K.(1977), *Selected Writings*, Edt. D. McLellan, Oxford: Oxford University Press.
- Mennel, S.(1989), *Norbert Elias: Civilization and The Human Self-İmage*, Oxford: Blackwell.
- Moore, B.(1958), *Political Power and Social Theory*, Cambridge, Mass.: Harvard University Presss.
- Moore, B.(1967), *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*, Harmondsworth:Penguin
- Saville, John (1991), "The Communist Experience: A Personal Appraisal", R. Miliband and Panitch(Edit), *The Socialist Register*, London: Merlin Press.
- Sewell, William H.(1990), E.P. Thompson: *Critical Perspectives*, Cambridge: Polity.
- Skocpol, T.(1979), *States and Social Revolutions*, Cambridge: Cambridge University Press
- Skocpol, T.Somers, M. (1980), "The Use of Comparative History in Macrosocial Inquiry", *Comparative Studies in Society and History*, XXII.
- Skocpol, T.(Edt.), (1999), *Tarihsel Sosyoloji, Bloch'tan Wallerrstein'e Görüşler ve Yöntemler*, Çeviren Ahmet Fethi, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Smith, D. (1991), *The Rise of Historical Sociology*, Cambridge: Polity Press.
- Sztompka, P.(1986), " The Renaissance of Historical Orientation in Sociology", *International Sociology*, I
- Woodward, C. Vann (1967), "Comparative Political History", *Yale Review*, LVI
- Zeldin, T.(1976), "Social History and Total History", *Journal of Social History*, X